

«НАМЕТЕ ШЕМІВ, НЕ ВПАДЕШ ПОВІК!»

«Намете шемів, не впадеш повік!»

Будь-яка поезія невіддільна від мови, котрою була створена. Будь-який поетичний переклад – це смерть і воскресіння. Воскресіння в новому тілі, в новому мовному матеріалі, якщо завгодно, реінкарнація. І важко не погодитися з видатним російським поетом-перекладачем ХІХ століття Василем Жуковським (зокрема, він переклав російською гомерівську «Одіссею», продовживши тим самим працю українця Миколи Гнідича, перекладача російською «Іліади»), який сказав, що «перекладач у віршах – суперник».

העלול צ' רבין

268

Мова ізраїльської поезії – іврит (гебрайська), мова Біблії. Таким чином, сучасна ізраїльська поезія є найновішим етапом у розвитку багатовікової традиції поетичної творчості цією мовою. Ціла низка біблійних текстів являє в оригіналі достеменну поезію не тільки за змістом, а й за формою («Пісня на морі», «Пісня Дебори», «Псалми», «Пісня над піснями» та ін.). Багато які з таких текстів або їхні фрагменти мають свої власні традиційні мелодії, тож ізраїльтяни співають їх і зараз у рамках синагогальної літургії, на святах чи просто під час застілля. Незважаючи на те, що йдеться про поетичні тексти, деякі з котрих були створені понад три тисячі років тому, вони залишаються актуальним елементом сучасної ізраїльської культури на всіх її рівнях.

Постбіблійна традиція поетичної творчості івритом нараховує не менш як півтори тисячі років. Єврейські поети тієї доби, коли у Країні

Ізраїлю панували римляни, а опісля – візантійці, іменуються словом «пайтан», що проникло в іврит із грецької мови, а їхні вірші, зазвичай релігійні за змістом – «піют». Найдавнішим пайтаном, ім'я котрого дійшло до нас, був Йосе бен Йосе. Він мешкав ув Ерец-Ізраель на межі IV–V віків н.е. і був відомий під прізвищами «Ятом» («сирота») і «Коген гадоль» («первосвященик»). Ціла низка творів Йосе бен Йосе дійшла до наших днів завдяки тому, що була включена у молитовники, і ці твори стали елементами єврейської літургії. Збереглась і низка творів Янная – пайтана, який мешкав ув Ерец-Ізраель на межі V–VI віків н.е.

До сказаного варто додати, що івритом було написано і певну частину творів самаритянських пайтанів періоду, що розглядається. Найзначнішим із них був Марка бен Амрам, що жив у IV столітті. Переважна ж частина самаритянської літургійної поезії створювалася в той час арамією мовою, котра цілковито витіснила іврит із побутування цієї близької до євреїв етно-конфесійної групи, що виводила свій родовід від насельців Північного, Ізраїльського царства, яке протиставлялося за доби Першого Храму Юдеї.

Постбіблійний іврит, який іменується зазвичай «мішнаїтським івритом», помітно відрізняється від біблійного івritу. Однак, на відміну від написаних івритом прозаїчних текстів доби римсько-візантійського панування, сучасні їм єврейські поетичні тексти орієнтуються значною мірою не на тодішню розмовну норму івritу, а на зафіксовані в Біблії зразки, творчо переосмислені і вкладені в нові мовленнєві форми. Навіть остаточно витіснення івritу із побутового вжитку до

початку VII століття не призвело до припинення поетичної творчості цією мовою, що й надалі спиралася на тексти, котрі затвердилися на той час як канонічні. Найвидатнішим пайтаном цього періоду вважається Елазар Калір, який мешкав ув Ерец-Ізраель на межі VI–VII ст.

Мова іврит і поезія цією мовою вирушили у Вигнання разом із єврейським народом. На IX–XIII ст. припадає «Золота доба» єврейської поезії, основним центром якої була в цей період Іспанія. Найвидатнішими поетами «Золотої доби» вважаються Дунаш бен Лабрат (920–990?рр.), Шмуель Ганагід (993–1056 рр.), Шломо ибн Габіроль (1021–1058 рр.), Моше ібн Езра (1055–1140 рр.), Авраам ібн Езра (1089–1164 рр.), Єгуда Альхарізі (1165–1234 рр.). Центральне місце в єврейській поезії «Золотої доби» посідає творчість геніального Єгуди Галеві (бл. 1075–1141 рр.). Щонайглибша релігійна віра суміщалася в його творчості з непоборним прагненням індивідуальної свободи.

*Раби часу – вони раби рабів,
Свобода – у Господнього раба,
Вони живуть, прохаючи судьби,
Я не прошу – Господь моя судьба.*

(переклад Мойсея Фішбейна)

Усі єврейські поети середньовічної Іспанії володіли арабською мовою і, як правило, користувалися нею для написання своїх прозових творів. У жанровому аспекті, стосовно поетичних форм і просодії, вплив арабської літератури на поезію івритом був у цей період вельми помітним. Поряд із характерними для творчості єврейських поетів попереднього періоду літургійними віршами поети

«Золотої доби» створювали пісні дружби, кохання, прославні гімни, панегірики знаті, меценатам, жалобні пісні, присвячені пам'яті померлих друзів і близьких, епіграми, загадки, жарти. Особливе місце в єврейській літературі цього періоду посідає батальна поезія Шмуеля Ганагіда, видатного полководця Гранадського емірату.

Помітного розповсюдження у цей період набувають «Пісні Сіону» («Сіоніди»), автори яких говорили про свій сум за Країною Ізраїлю, оплакували колишню велич єврейського народу, висловлюючи сподівання на його майбутнє повернення на Батьківщину. Яскравим взірцем сіоніди слугує класичний вірш Єгуди Галеві «Серце моє на сході, а я у краї заходу». Обставини особистої біографії поета, котрий відправився наприкінці життя в Ерец-Ізраель і зустрів свою смерть у Єрусалимі, посилювали вплив цього вірша на наступні покоління.

Після закінчення «Золотої доби» центр єврейської поезії перемістився до Італії. Найяскравішим представником єврейської поезії в Італії був Імануель Гаромі (Римський) (1265–1330? рр.). Окрім івриту, він писав також і італійською мовою. Вплив літератури італійського Відродження на його творчість є наочним. Зокрема, завдяки Імануелеві Гаромі поезія івритом першою перейняла від італійської поезії форму сонету. Серед творів цього видатного поета зустрічаються як написані у стилі класичного єврейського літургійного вірша, так і твори відчутно еротичного змісту, що викликали різку критику з боку рабинів. Саме через цю обставину збірку його віршів «Махбарот Імануель» («Зошити Імануеля») називали «єврейським Декамероном».

По-новаторському розкута, багата на жанри, форми і теми єврейська поезія середньовічних Іспанії та Італії різко контрастувала з поезією ашкеназьких євреїв (Німеччина, Нідерланди, Північна Франція), що залишалася в цей період цілковито в річищі жанру піюту, який став традиційним з часів римсько-візантійського панування в Ерец-Ізраель. Найпомітнішим автором ашкеназького середньовічного піюту був поет XIII в. Мордахай бен Іцхак, у творах якого помітний деякий вплив жанру сіоніди, котрий набув широкого розвитку в єврейській поезії Іспанії.

У XVI–XVII ст. після тривалої перерви Ерец-Ізраель знову стає центром поетичної творчості мовою іврит. Це важливе для розуміння історії єврейської поезії явище було пов'язане з репатріацією на історичну батьківщину значних груп євреїв Піренейського півострова, вигнаних католицькими королями з Іспанії (1492 р.) та Португалії (1497 р.). Нащадками єврейських вигнанців з Іспанії були найбільш знані поети цього періоду – мешканець Цфата, що в горах Галілеї, Шломо Алькабец (бл. 1505–бл. 1584) і мешканець приморського міста Газа Ізраель Наджара (1555–1626).

Для їхньої поетичної творчості був характерним значний вплив єврейського містичного вчення Кабали, центром якого був тогочасний Цфат. Класичний піют набув у той період принципово нового звучання, що мало на увазі кілька рівнів прочитання. Автором цілої низки творів, які дійшли до нас, був навіть сам засновник нового напрямку у стародавньому вченні Кабали (цей напрям одержав назву «Луріанської Кабали»), житель Цфата Іцхак Лурія

(1534–1572), більш відомий в єврейській релігійній традиції як «святий АРІ». У тому ж ключі складав свої твори і мешканець Ємену, видатний єврейський містик і поет Шалом Шабазі (1619–1720).

Подібне сполучення зануреності в кабалістичну містику з поетичною творчістю було характерним для єврейської поезії і на історичній батьківщині, і у країнах Вигнання приблизно до середини XVIII ст. Останнім яскравим представником цього напрямку був Моше Хаїм Луццато (1707–1746), який народився в Італії та провів останні роки життя у місті Акко, в Ерец-Ізраель.

Початок історії нової єврейської літератури зазвичай пов'язують з єврейським просвітницьким рухом «Гаскала» та з ім'ям мешканця Німеччини поета Нафталі Герца Весселі (Вайзеля, 1725–1805). Його перу належить епічна поема «Ширей тіферет» («Пісні слави»), у центрі котрої перебуває образ біблійного Мойсея.

Єврейські просвітники створили нову літературну форму івритом, намагаючись максимально наблизити його до мови Біблії, «очистити» від пізніших нашарувань і одночасно перетворити на інструмент сучасної культури. Ця мовна форма стала відомою під назвою «мелиця». У 1784 р. у Кенігсберзі почав виходити перший часопис івритом, під назвою «Гамеасеф» («Збирач»). На його сторінках публікувалися зокрема нові поетичні твори, написані в оригіналі івритом або перекладені цією мовою з німецької.

Значну роль у подальшому розвитку поезії івритом відіграв уродженець Польщі Шалом Гакоген (1771–1845), який замешкав у Німеччині. Окрім власної літературної творчості, Гакоген виступав

також у ролі видавця і редактора. Зокрема, він заснував альманах «Бікурей гаїтїм», що видавався на початку XIX ст. у Відні і став важливою трибуною новітньої поезії івритом.

Починаючи з другої третини XIX ст. основним центром нової поезії івритом стає Галичина, а згодом – Російська імперія. І саме у Східній Європі (або вихідцями зі Східної Європи) починають видаватися численні журнали і газети івритом, що зробили цю, вже багато віків занедбану у повсякденному побуті, мову однією з помітних мов європейської преси, в тім числі літературної.

Найвизначнішим єврейським поетом періоду Гаскали став уродженець Жовкви Меїр Галеві Леттеріс (1800?–1871). У Російській імперії найбільш значними авторами поезії івритом цього періоду були уродженці Литви: Авраам Дов Гакоген Лебензон (1794–1878), його талановитий син Міха Йосеф Лебензон, який зарано пішов із життя (1828–1852), автор збірки поем «Ширей бат Ціон» («Пісні дочки Сіонської»), що користувалася великою популярністю, і Єгуда Лейб Гордон (1830–1892), творчість якого стала вершиною івритомовної поезії Гаскали.

За життя цього популярного поета було видано близько десятка його поетичних книг, найголовнішими з яких вважаються «Агават Давид у-Міхаль» («Любов Давида і Михалі»), «Мішлей Єгуда» («Байки Єгуди») та «Ширей Єгуда» («Пісні Єгуди»). Зауважу, що Єгуда Лейб Гордон писав вірші не лише івритом, а й розмовною мовою східноєвропейських євреїв – їдишем, однак його зневажливе ставлення до цієї мови наочно виявилось у назві, котру він дав збірці своїх віршів

їдишем – «Сіхат хулін» («Буденна розмова»). Івритом та одночасно їдишем віршував і уродженець Золочева Нафталі Герц Імбер (1856–1909), що став автором національного гімну Ізраїлю «Гатіква» («Надія»).

Паралельно зі східноєвропейським центром поезії івритом у цей період тривало існування і давнішого італійського центру. Найвизначнішим представником поезії івритом в Італії XIX століття був Шмуель Давид Луцатто (1800–1865). В Італії XIX століття жила і перша гебрайска поетеса нового часу Рахель Морпурго (1790–1871).

Наприкінці 80-х – початку 90-х років XIX ст. поезія івритом переживає кризу, викликану цілою низкою причин: модернізація та секуляризація єврейського суспільства наприкінці XIX ст. призводять до послаблення його зв'язку з давньою національною мовою, івритом. Ідеологія Гаскалі, що породила нову єврейську літературу, потерпає від найглибшої кризи перед фактом нагнітання агресивного антисемітизму в Російській імперії. Одночасно набирає сили ідеологія їдишизму, що поставила собі за мету формування нової єврейської культури не івритом, а на підґрунті розмовної мови широких народних мас євреїв Східної Європи – їдишу.

Дочасна смерть молодого і талановитого гебрайського поета Мордехая Цві Мане (1859–1886) залишає підстаркуватого метра гебрайської поезії Єгуду Лейба Гордона без спадкоємця. Після смерті останнього роль центральної постаті національної єврейської поезії перебирає уродженець України Шимон Шмуель Фруг (1860–1916). Фруг був полум'яним прихильником єврейського

національного відродження. Він примикав до палестинофільського, а пізніше до сіоністського руху. Він оспівував батьківщину предків і мову іврит, однак мовою його власної поетичної творчості були російська та їдиш. Лише свої останні шість віршів уже перед самісінькою смертю Фруг написав івритом.

Смерть Єгуди Лейба Ґордона 1892 р. була сприйнята багатьма діячами єврейської культури як кінець поезії івритом. Очільник єврейської громади Санкт-Петербурга, відомий сходознавець барон Давид Ґінцбург (1857–1910) у статті, присвяченій творчості цього найвидатнішого поета епохи Гаскали, зазначав: «З ним помер, можливо, останній наш поет, який писав давньоєврейською мовою». Фруг, слідом за Ґінцбургом, написав зокрема у своєму вірші «На могилі Ґордона»:

*Не стало одного, – и тщетно ждуть другого...
Не плачьте! Над его могилой в этот час
Рыдает Библии, забытой нами, слово,
И не о нем, – о нас!..*

Фруг був першим єврейським поетом, який писав російською вірші, котрі з повним правом можна вважати такими. Він же, на думку видатного історика єврейської літератури Ісраеля Цинберга (1873–1939), «є першим за часом жаргонним (тобто таким, що писав їдишем – В. Ч.) поетом з яскраво вираженою індивідуальністю; він надав єврейському віршу небувалої до нього краси й мелодійності». Однак не менше значення, ніж технічні та ідейні інновації, внесені Фругом у поезію їдишем, має та роль провідного поета, який слугує символом загальнонаціонального масштабу, котра випала на

його долю у десятиліття між кончиною Єгуди Лейба Гордона та зведенням на цей п'єдестал Хаїма Нахмана Бялика. Саме Шимон Шмуель Фруг, який писав російською та їдишем, став наступником першого з них, оскільки на момент смерті Гордона не було поетів, що писали б івритом і могли претендувати на цю роль.

Фруг чітко усвідомлював, що він виступає в ролі центральної постаті національної єврейської поезії тимчасово, до появи законного (тобто гебраїського) наступника Єгуди Лейба Гордона. У 1898 році у передмові до зібрання віршів Фруга у перекладі івритом літературний критик і публіцист Реувен Брайнін (1862–1939) писав: «Нова поезія, котрої ми чекаємо, якої ми прагнемо, теж прийде. І вона буде подібна до роси на сухих кістках. І цю нову поезію ми почуємо мовою Евера, мовою наших пророків і провидців». Поза сумнівом, ці слова були співзвучні світосприйняттю самого Фруга, який брав участь у підготовці до друку зібрання своїх творів у перекладі івритом.

Саме на 80–90-ті роки ХІХ ст. припадають перші практичні успіхи гебраїзму – ідеології, що вбачала своїм завданням відродження івриту як сучасної мови повсякденного спілкування. Ініціатором, ідеологом і лідером цього напрямку став уродженець Білорусі Еліезер бен-Єгуда (1859–1922), якого часто іменують «батьком сучасного івриту». Гебраїзм був тісно пов'язаний з палестинофільством, а надалі – із сіонізмом, політичними рухами, що мали на меті розв'язання єврейського питання шляхом повернення єврейського народу з Вигнання на Батьківщину і створення умов для відновлення державної незалежності єврейського народу в

Ерец-Израель. Однак на межі XIX–XX віків, аж доки іврит, після багатовікової перерви, знову залунав із вуст єврейських дітлахів ув Ерец-Израель, центр літературної творчості івритом і надалі перебував у Вигнанні, передусім у Східній Європі.

І не випадково центральною, знаковою постаттю періоду національного відродження став уродженець України Хаїм Нахман Бялик (1873–1934), перша збірка віршів якого побачила світ в Одесі у 1902 році. У творчості молодого Бялика, передусім у його просодії, помітний вплив поезії його старшого товариша Шимона Шмуеля Фруга. Проте невдовзі відомість і популярність Бялика набагато перевищила відомість і популярність його вчителя. Написана Бяликом після кишинівського погрому 1903 р. поема «У місті різанини» (у класичному російському перекладі Володимира Жаботинського – «Сказание о погроме») зробила його одним із найвідоміших єврейських поетів свого часу. Бялик став одним із співзасновників видавництва «Морія», що спеціалізувалося на виданні літератури івритом і було закрите радянською владою 1921 року. Перу Бялика належать переклади івритом творів Шекспіра, Сервантеса, Шиллера. Поряд з івритом Бялик, як і багато хто з гебрайських поетів його покоління, писав вірші також і їдишем.

Ще за життя Хаїм Нахман Бялик був визнаний класиком національної єврейської поезії, генієм і символом єврейського національного відродження. Він брав участь у Сіоністських конгресах 1907 і 1913 років. У його віршах лунав заклик до національного відродження і впевненість у майбутті єврейського народу на його історичній батьківщині.

*Намете шемів, не впадеш повік!
Я з купи праху відбудую стіни.
Мій храме, ти у темряві не зник!
Мій храме, ти відродишся з руїни!
Постане для прийдешніх поколінь
Храмина і просторіша, і вища,
Пролетіть ся світло, відтіснивши тінь, –
І Божий Дух сяйне з-під хмаровища.
Уздриць усе живе: загинув лох,
Зів' яла квітка, та навіки – Бог.*

(переклад Мойсея Фішбейна)

У 1921-му році за клопотанням О.М. Горького влада дозволила цьому великому єврейському поетові залишити Радянську Україну. Бялик переїхав спочатку до Берліна, а у 1924-му році репатріювався в Ерец-Ізраель, де іврит був проголошений 1922-го року однією з трьох (поряд з англійською та арабською) офіційних мов британської підмандатної території Палестини. Бялик оселився в Тель-Авіві, сприяючи самим фактом своєї присутності у цьому місті його перетворенню на основний центр літературної, видавничої і театральної діяльності івритом.

Поховання Хаїма Нахмана Бялика в Тель-Авіві 1934-го року відбулося за величезного скупчення народу і стало подією справді загальнонаціонального значення. Одразу ж по смерті великого поета міський муніципалітет Тель-Авіва започаткував підтримувану і в наші дні традицію щорічно присвоювати престижну літературну премію імені Хаїма Нахмана Бялика («Прас Бялик») видатним діячам івритомовної літератури. У 1935-му році, в річницю смерті Бялика, керівництво Всесвітньої Сіоністської Організації заснувало в Тель-Авіві видавництво

«Мосад Бялик», яке існує й досі і спеціалізується на публікації шедеврів літератури івритом.

Поряд із Хаїмом Нахманом Бяликом, класиком гебрайської поезії періоду національного відродження вважається Шауль Черніховський (1873 – 1943), так само уродженець України, котрий репатріювався в Ерец-Ізраель 1931-го року. Поезія Черніховського оспівує внутрішнє відродження єврея через сіонізм. Окрім ліричних віршів, він писав балади, ідилії та сонети. Його перу належить ціла серія історичних балад, а також поема «Барух із Майнца». Черніховський був воістину «елліном серед юдеїв» у своєму захопленні давньогрецькою культурою. У певному сенсі програмним для його творчого світосприйняття є вірш «Біля статуї Аполлона».

Захоплювало Черніховського і семітське язичництво, що передувало прийняттю єврейським народом Тори і віри в єдиного Бога. Відображенням цього зацікавлення стали вірші «Пісня Астарті і Белу» і «Смерть Тамуза». Коротка згадка про жінок, які оплакують смерть бога Тамуза, котрий символізує природу, що вмирає й воскресає, зустрічається у пророка Єзекиїла. Шауль Черніховський перетворює цю згадку на розгорнуту картину язичницького богослужіння, опис якого починається у псевдо-біблійному стилі:

*Оплакуйте вроду,
О доні Сіону!
Осяяний Тамуз помер – ані руш!
І наше прийдешиє – безчасся негоди,
Пожовклого листя, потьмарених душ!*
(переклад В. Богуславської)

Шауль Черніховський переклав івритом «Іліаду» й «Одіссею» Гомера, а також «Слово про Ігорів похід». У 1943 році, після смерті поета, міський муніципалітет Тель-Авіва започаткував щорічне присвоєння премії ім. Черніховського («Прас Черніховськи») за переклади івритом шедеврів світової літератури. Ім'ям Шауля Черніховського названо тель-авівський будинок письменників.

З іменами Бялика і Черніховського пов'язане утвердження в поезії івритом силабо-тонічної системи віршування, котра змінила прийняту в поетів доби Гаскали силабічну систему. У даному разі можна говорити про вплив російської поезії – як безпосередній, так і за посередництва Шимона Шмуеля Фруга, що ввів силабо-тонічну систему в поезію їдишем. Із його творчістю як російською мовою, так і їдишем були добре знайомі обидва класики нової гебрайської поезії.

Наприкінці 20-х – початку 30-х років, по суті, завершується процес перетворення Країни Ізраїлю на основний, ба навіть єдиний центр літератури івритом. Іврит як мова живої єврейської літератури полишає Східну Європу, цілковито поступаючись місцем їдишу. Це було пов'язане як із сіоністською орієнтацією переважної більшості івритомовних письменників зазначеного періоду, так і з переслідуванням літератури івритом у Радянському Союзі. 1926-го року побачило світ останнє на радянській території літературне видання івритом – альманах «Берешіт». Символічною була доля останнього значного гебрайського поета, що залишився в СРСР, Хаїма Ленського (1905–1943), який провів багато років у в'язниці й загинув у таборі. Передбачаючи свою загибель, поет описав її одночасно і

як загибель усієї івритомовної поезії в Радянському Союзі взагалі:

*Буду схоплений. Рот мій порве
Скриком болісним в муках нестерпних.
Так, зацькований, з зубрів останній реве,
В Біловезьких оточений нетрях.*

*І цей скрик, пропоровши поля крижані,
В кров гарячу забризкавши нетрі,
Нагадає, що пасерб я на чужині,
Що останній єврейський поет я.*

(переклад В. Богуславської)

У Західній Європі література івритом не знавала гонінь, однак і тут вона фактично припинила існування у міжвоєнний період унаслідок репатріації частини гебрайських авторів в Ерец-Ізраель і переходу переважної більшості тих єврейських авторів, хто залишився в Європі, до творчості винятково їдишем. Останнім значним гебрайським поетом Західної Європи був Давид Фогель (1891–1944), який загинув у таборі смерті Освенцим. Написані ним ще 1916-го року рядки можуть слугувати своєрідним реквіємом по гебрайській поезії Європи:

*Свічка – дотла.
Радість гаряча була – вже остигла.*
(переклад Рахілі Боргес і В. Богуславської)

Одночасно з насильницькою ліквідацією літератури івритом у Радянському Союзі відбувалося агресивне витіснення літератури їдишем на узбіччя літературного життя в Ерец-Ізраель. Їдиш символізував в очах більшості прибічників сіонізму Вигнання, і творчість цією мовою сприймалась

як несумісна з відродженням єврейського народу на його історичній батьківщині. У цьому сенсі показові слова видатного ізраїльського поета, що писав їдишем, Йосефа Папернікова (1899–1993), уродженця України, котрий репатріювався в Єрець-Ізраель 1924-го року: «Я, мов німий, серед рідних братів». Протягом усього свого життя Паперніков зберігав вірність сіонізові і водночас поезії мовою їдиш, але він був винятком.

Ідеологія «заперечення Вигнання» знайшла своє відображення не тільки в негативному ставленні, зневазі до їдишу, а й у спробі заперечити зв'язок між новою ізраїльською нацією, що формувалася, та єврейством Діаспори. Найбільш радикальним проявом цього заперечення стала ідеологія «ханаанізму», розроблена поетом Йонатаном Ратошем (1908–1981). У своїй творчості Ратош звертався до найдавніших, «добіблийних» шарів мови іврит і до язичницьких, «доюдейських» мотивів давньоєврейської культури. У цьому аспекті творчість Йонатана Ратоша стала подальшим розвитком тенденції, що заледве намітилась у творчості Шауля Черніховського.

Однак радикалізм Ратоша лишився свого роду екзотичним винятком. Набагато більше значення для «конфлікту поколінь» поезії івритом мав перехід з ашкеназької на сефардську вимову в івриті. Різниця між цими двома типами вимови склалася протягом віків Вигнання і проявляється в місці наголосу у словах, у кількості складів у слові, у вимові окремих звуків (у першу чергу голосних і дифтонгів, але також і приголосних). Поети Гаскали (за винятком італійських єврейських поетів), а слідом за ними і поети національного відродження,

включно з Бяликом і Черніховським, писали свої твори у відповідності до норм ашкеназької вимови. Проте за норму вимови відродженого розмовного івриту була обрана і затвердилася сефардська вимова. Згідно з цією нормою вимови складали свої твори івритомовні поети нового покоління. Відмова від традиційної ашкеназької вимови сприймалась як один із елементів «заперечення Вигнання», оскільки переважна більшість репатріантів, які прибули в Ерец-Ізраель наприкінці XIX – у першій половині XX ст., були вихідцями саме з ашкеназьких громад. Перехід на сефардську систему вимови створив своєрідний мовний бар'єр всередині самої івритомовної поезії, вельми ускладнивши для сучасного івритомовного читача сприйняття розміру й музики ашкеназького вірша. Сказане, проте, не означало повної відмови від створеного згідно з ашкеназькою системою вимови поетичного спадку. Досить згадати, що згідно саме з цією нормою вимови був написаний і гімн держави Ізраїль «Гатіква».

До найвизначніших представників нового покоління єврейських поетів, народжених у країнах Вигнання (переважно у Східній Європі), але які розпочали свій творчий шлях у Країні Ізраїлю, що відроджувалась, і які спершу орієнтувались у своїй творчості на сефардську традицію вимови, належать Рахель Блувштейн (1890–1931), відома як «Рахель гамешоререт» (Рахель-поетеса), Давид Шимоні (1891–1956), Авраам Шльонський (1900–1973), Александр Пен (1906–1972), Натан Альтерман (1910–1970), Лея Гольдберг (1911–1970), Амір Гільбоа (1917–1984). З їхньої творчості розпочинається новий, власне ізраїльський, розділ у багатовіковій історії поезії івритом.

Відродження івриту як розмовної мови, що стала рідною мовою нового покоління євреїв, народжених в Ерец-Ізраель, викликало відчутну необхідність у дитячій поезії – явищі, по суті, недо-речному і немислимому в івритомовній літературі ХІХ ст. Класиком народжуваної дитячої поезії івритом стала Лея Гольдберг, якій належать, на-приклад, отакі рядки:

*Є у нас великий сад,
в нім росте усе підряд:
редька, рожі, бараболя,
кипариси і квасоля.
Вчора садом я іду,
бачу – диво у саду:
кактус-велетень, – породу
я таку не бачив зроду:
замість гострих колючок –
їжачок та їжачок.*

(переклад Мойсея Фішбейна)

285

Особливе місце в історії ізраїльської поезії по-сідає творчість уродженця містечка Білий Камінь, що у Східній Галичині, Урі Цві Грінберга (1896–1981). Незважаючи на гострі ідеологічні розходження між цим великим єврейським поетом й ізраїльським культурним істеблiшментом, що не втратили сво-єї актуальності навіть тепер, коли минуло три де-сятиліття з його смерті, незважаючи на те, що в бага-тьох аспектах його творчість досі залишається за ме-жами основних течій ізраїльської літератури, на дум-ку багатьох дослідників, Грінберг був найяскраві-шим єврейським поетом ХХ століття, її класиком.

З погляду мови, поезія Урі Цві Грінберга ста-ла унікальним результатом переосмислення всіх

«Намете шевів, не впадеш повік!»

етапів багатомовної історії поезії івритом. За визначенням відомого ізраїльського літературознавця Дана Мирона, «лінгвістично творчість Грінберга являє найширшу і найскладнішу лексичну і синтаксичну систему із відомих нам у єврейській поезії за останні століття. Всі історичні шари івриту – від біблійного і до модерністських стилістик, багатих на запозичення з іноземних мов, знайшли у ній своє місце».

Тематично поезія Грінберга пов'язана з екзистенційними проблемами історії єврейського народу у ХХ ст. і проблемами універсальними, породженими комплексом модерністських концепцій, що формували в минулому столітті всю західноєвропейську культуру. Ідейно вона пов'язана з бунтарським нігілізмом і найновішим зверненням до релігійної традиції, з крайнім індивідуалізмом і категоричним колективізмом, із глибоко особистими переживаннями і з громадсько-політичним життям відродженої єврейської державності. Емоційно ця поезія ставить на перший план майже нестерпну за своєю могуттю напругу пристрастей і, разом із тим, стримує себе глибоким раціоналізмом (навіть трагедію Катастрофи європейського єврейства поет переводить у «науку скорботи»). Історично поезія Грінберга втілює найрадикальніший бунт єврейського модернізму проти романтичної нормативної поезії періоду бяликівського «Відродження» і в той же час є головним сутнісним продовженням поезії Бялика з характерним для неї пророчим звучанням.

Принагідно зауважимо, що в разі Урі Цві Грінберга йдеться про унікального поета, внесок якого в єврейську поезію ХХ ст. її двома основними

мовами – івритом та їдишем – зіставний за обсягом і масштабом. Він почав публікувати вірші ще до Першої світової війни одночасно двома мовами. На початковому етапі основною мовою його творчості був їдиш. Після Першої світової війни, в якій Грінберг брав участь як вояк австрійської армії, він переїхав з Галичини до Варшави, де став визнаним лідером єврейських експресіоністів. Написані ним їдишем на початку 20-х років збірка віршів «Вечірнє золото» і поема «Мефісто», за визначенням ізраїльського літературознавця Дова Садана, «здійняли його на самісіньку вершину драбини модерністської, бунтарської, орієнтованої на експресіонізм поезії їдишем». Разом із Мейлахом Равичем і Перецом Маркішем, які писали винятково їдишем, Грінберг створив експресіоністську літературну групу «Халястре». Згодом видавав літературний журнал «Альбатрос», який зажив широкої популярності.

Однак 1924-го року поет покинув Європу і репатріювався в Єрець-Ізраель. З цього моменту основною мовою його творчості став іврит. Месіанське світобачення і радикальний нонконформізм Урі Цві Грінберга призвели до його розриву із соціалістично орієнтованим сіоністським істеблшментом. Починаючи з 30-х років він пристав до прихильників безкомпромісного сіонізму Володимира (Зеєва) Жаботинського. Його поезія сповнилася закликів до збройної боротьби за незалежність і до помсти катам єврейського народу, котрі винищили мільйони в роки Голокосту:

*Волаю до вас, хто знає мову мою,
До покоління мого й покоління наступного:*

*Як з палаючого Синаю, наказ єдиний –
і немає святішого в світі:*

Двічі – кров за кров!

Двічі – вогонь за вогонь!

Й сім разів по сім – усім ворогам ганьба!

(переклад В. Богуславської)

Гebraйська творчість Грінберга здобулася на найширше визнання (премія ім. Бялика /1947 та 1957/, Державна премія Ізраїлю /1957/, звання почесного доктора Тель-Авівського університету /1978/, члена Академії мови іврит /1959/ тощо). Тим не менше, він і надалі писав і публікувався ідишем, що стало ще одним проявом його нонконформізму.

Окремо від основного рiчища поезії івритом того покоління стоїть і творчість Шимона Галкіна (1899–1987). Уродженець Білорусі, він ще дитиною потрапив до США. Галкін репатріювався в Ерец-Ізраель після закінчення Нью-Йоркського університету в 1932-му році. Сімома роками потому повернувся до США і знову репатріювався вже 1949-го року, після проголошення незалежності Ізраїлю, і впродовж багатьох років був професором Єврейського університету в Єрусалимі. Оригінальна поезія Шимона Галкіна складна структурно та ідейно і, правду мовити, елітарна. Це своєрідна «література для літераторів». Набагато більше знані в Ізраїлі його поетичні переклади з англійської (зокрема Волта Вітмена) і з ідишу (зокрема Шмуеля Галкіна). За свою перекладацьку діяльність Шимон Галкін був двічі удостоєний премії ім. Черніховського (у 1952-му і 1977-му роках).

Перше покоління ізраїльських поетів, у якому більшість складала уродженці країни, зазвичай називають «поколінням 48-го року» («дор

ТаШаХ»), що пов'язано з найактивнішою участю цього покоління у війні Ізраїлю за незалежність (1947–1949 рр.) і з проголошенням незалежності у 1948-му році. Саме цьому поколінню бійців війни за Незалежність Натан Альтерман, реагуючи на слова першого президента Держави Ізраїль Хаїма Вейцмана: «Державу не підносять народу на срібній таці», – присвятив вірш «Срібна таця», фрагмент із якого наводиться нижче:

*Двоє – дівчина й хлопець – ідуть до народу,
Крок карбують чіткий, йдуть – плече до плеча.*

*Мовчки пройдуть вони, наче тінь над добою,
Одяг простий у них, і пудове взуття,
Їх тіла не відмиті від кіптяви бою,
І в очах блискавиць із імлою злиття.*

*Як втомилась вони! Але кроки в них куті,
І на чистих їх чолах росинки дощем,
Ось підійдуть, застигнуть... Несила збагнути,
Чи то вбиті давно, чи живі вони ще.*

*Поспитає народ, хто вони, і почує
Від тих двох, на яких тил кривавий осів:
«Ми – ота срібна таця, на котрій, мов чудо,
Вам державу єврейську принесли у красі».*

(переклад В. Богуславської)

Найяскравішим представником поетів-уродженців Ізраїлю, щоналежать до «покоління 48-го року», є, поза сумнівом, Хаїм Ґурі (народивсь у Тель-Авіві 1923-го року. Його біографія – це біографія поета-воїна, до якого з цілковитою підставою можна застосувати араміський талмудичний вираз «сафра ве-саяфа» («письменник і вояк»).

У 1941 році Хаїм Гурі вступив до «Пальмах'у», ударних загонів єврейської військової організації «Гагана». У 1947 році за завданням «Пальмах'у» він працював у таборах для переміщених осіб в Угорщині й Австрії з членами сіоністських молодіжних рухів, які вижили. Разом вони опікувалися підготовкою вцілілих у Голокості до репатріації. Потім у Чехословаччині він був командиром курсу десантників майбутньої Армії оборони Ізраїлю у складі Чехословацької армії в рамках військової допомоги Ізраїлю. Під час Війни за незалежність Хаїм Гурі брав участь у боях як заступник командира роти на Південному фронті. В останній операції Війни за незалежність, операції «Увда» («Факт»), він був заступником командира роти, складеної з євреїв, які невдовзі перед тим прибули в Ізраїль в рамках ГАХАЛу (мобілізації за кордоном). Під час Шестиденної війни 1967-го року він брав участь у боях за Єрусалим на посаді командира роти. Під час Війни Судного дня у 1973 році Хаїм Гурі був офіцером танкової дивізії, що воювала на Синаї.

Досягнення Ізраїлем незалежності постає в поезії Хаїма Гурі як вступ у спадкове право на землю, надану Богом прабатькові Аврааму. Жертви ж, принесені народом Ізраїлю на вітер незалежності, бачаться ним як пряме продовження жертвопринесення Ісаака:

*Ягня з'явилося нафрикінці – незаймане.
 Ні, не знав Авраам, що це є заповіт
 і відповідь хлон'яті, в яким ховався зав'язок
 нечуваної моці Авраама на схилі його літ.
 Авраам підніс голову сиву, усвідомлюючи,
 що це не сон. І янгол увіч перед ним постав,
 і ніж із руки його випав сам.*

*І дивним чином розв'язалося мотуззя,
і зір хлопчака вперсь у батькову спину...
Заклання, як сказано вище, не відбулося.
Пророк Ісаак довго й щасливо жив, аж поки
змерхли очі його у призначений час.
Що ж стосується спадку, то все знову і знов –
скрізь і завше однаково –
перший досвід відтвориться у здриганні, перш ніж...
Бо від самих народин нащадки Ісаакові
в серці носять жертвний ніж.*

(переклад В. Богуславської)

Серед поетів «покоління 48 року» були й нові репатріанти, що пережили Катастрофу європейського єврейства і прибули в Ерец Ізраель, аби відстоювати незалежність єврейської держави. Найбільш показова в цьому плані доля уродженця Севастополя Аби Ковнера (1918–1987), який виріс у Литві. У ранній юності Ковнер вступив до сіоністської соціалістичної організації «Гашомер гацаїр» («Молодий вартовий»). Після окупації Литви німцями він опинився у Вільнюському гето. У січні 1942 р. у цьому гето було створено «Об'єднану партизанську організацію» під керівництвом Іцика Віттенберга, Йосефа Глазмана й Аби Ковнера. Її метою була проголошена організація самооборони гето, саботаж і приєднання до партизанів і Червоної армії. Після того, як 15 липня 1943 року Іцик Віттенберг був змушений здатися німцям під загрозою знищення всього гето, Аба Ковнер став керівником підпілля. У вересні 1943 року, під час ліквідації Вільнюського гето, Ковнер з кількома бійцями пішов до Рудницьких лісів, де створив єврейський партизанський загін під своїм командуванням. Після війни він організував групу месників,

яка знищувала нацистів у Європі. Цією групою було вбито близько 400 осіб. Аба Ковнер працював у сіоністській організації «Бріха» («Втеча»), котра опікувалася нелегальним переправленням євреїв із СРСР до Ерец-Ізраель. Наприкінці 1945 року він сам нелегально приїхав до Палестини, але був заарештований британською владою і запроторений до в'язниці в Каїрі. Після звільнення знову приїхав до Ерец-Ізраелю. Під час Війни за незалежність Аба Ковнер воював у складі бригади «Гіваті». У 1961-му році виступив свідком на суді у справі нацистського злочинця Адольфа Ейхмана.

Основні теми поезії Ковнера – Катастрофа європейського єврейства і боротьба єврейського народу за незалежність Ерец-Ізраелю. Образи знищеного Катастрофою світу східноєвропейського єврейства з'являються у віршах Аби Ковнера, ніби прикриті димним серпанком:

*Яке це щастя! Моя сестра
сидить поряд зі своїм нареченим. Отут, за столом,
вона не плаче – бо давно вже вона це собі заборонила.
А як раптом – то що тоді скажуть люди?
Моя сестра світиться від щастя.
Серце її це світло всотує, мерехтить.
А всенький кагал налягає, хрумтить
кошерною куркою у підливіці.
Пляцки* зі свіжого борошна дуже смачні,
це свіжа свекруха розстаралася.
Та гостям більше смакує повидло,
котре матінка, наша рідна ненька зварила.
Стоїть перед дружкою моєї сестри повна чарка меду.
Вона несміливо торкається, пригублює.
Скільки люду зібралось, цілий натовп!*

* Пляцки – у даному разі пшеничні перепічки.

*А плетені хали – це батька мого шедеври.
Ось уже сорок років, як він, дяка Богу,
виймає з он тієї, єдиної печі
хали і свіжі хрусткі хліби.
А чи міг хтось колись подумати,
що цілий народ може вийти димом із коминів
Майданека,
Треблінки,
Освенцима...
...а світ, з Божою поміччю,
усе це перетривав.
Моя сестра, наче у фаті наречена,
самотою сидить за столом. Через жалобну молитву
голосу нареченого майже не чути.
Ми залишили цей стіл без тебе,
а ктуба* твоя буде написом на надгробку.*

(переклад В. Богуславської)

Із хвилею репатріації 40-х років до Ерец-Ізраелю прибули і єврейські поети, котрі віршували не івритом, а іншими мовами. Були поміж них дуже й дуже помітні постаті. До їхнього числа можна зарахувати Авраама Суцкевера (1913–2010), який став іще у 30-х роках визнаним лідером літературної групи «Юнг-Вільне» («Молоде Вільно»). Подібно до Аби Ковнера, Суцкевер теж був в'язнем Вільнюського гето, а згодом бійцем партизанського загону. У 1947 році він репатріювався в Ерец-Ізраель і пізніше заснував тут літературний журнал «Ді голдене кейт» («Золотий ланцюг»), що виходив у світ упродовж півстоліття і завдяки якому Ізраїль став найважливішим центром повоєнної літератури їдишем, незважаючи на негативне в цілому ставлення ізраїльського істеблішменту до цієї мови.

* Ктуба – шлюбний договір.

За нашого часу, завдяки хвилям масової репатріації з СРСР і пострадянського простору у 70-х і 90-х роках минулого століття, другою за розповсюдженістю мовою ізраїльської поезії є російська. Проте першим відомим російськомовним поетом, який репатріювався в Ізраїль, став Довид Кнут (1900–1955), уродженець Бессарабії, один із провідних поетів російського зарубіжжя у міжвоєнний період, учасник французького руху Опору під час нацистської окупації. Він репатріювався до Ізраїлю у 1949-му році, одразу ж по закінченні Війни за незалежність.

Однак позиції івриту в ізраїльській поезії лишилися непохитними. Поезія авторів, які репатріювалися на історичну батьківщину, створена в Ізраїлі мовами Вигнання, лишилася поза межами ізраїльського літературного мейнстріму, незалежно від своїх художніх якостей. Для опису контакту між іншомовним поетом-євреєм та Ізраїлем, що відроджується, показові рядки з вірша Довида Кнута «Спека», включеного ним до циклу «Прабатьківщина», написаного поетом в Ізраїлі:

*Развернувшийся день неподвижно-прекрасен,
Равнодушен, высок, величав.
День огромный, как век. Я сегодня согласен
Все простить, ничего не поняв.*

До початку 60-х років минулого століття ізраїльська поезія, слідом за батьками-засновниками, і надалі орієнтувалася в першу чергу на російську поетичну традицію. Перелом, що стався потому в поезії івритом і полягав у переорієнтації з російської поетичної традиції на англо-амери-

канську, значною мірою пов'язаний з ім'ям Єгуди Аміхая (1924–2000), який з повним правом вважається одним із найвидатніших ізраїльських поетів часів незалежності.

Уродженець Німеччини, він репатріювався в Ерец-Ізраель 1936-го року разом із батьками. Брав участь у військових діях Другої світової війни (в Італії) у складі Єврейської бригади британської армії. В 1948–1949 роках воював у лавах ізраїльської армії в ході Війни за незалежність. По закінченні воєнних дій вступив до Єврейського університету в Єрусалимі, де вивчав літературу й біблеїстику. Опублікував першу книгу віршів у 1955 році. Досить швидко поезія Єгуди Аміхая набула популярності і за межами Ізраїлю. Його достеменно світова відомість почалася 1965-го року із захопленого відгуку про нього видатного англійського поета Теда Х'юза. У Великобританії вірші Аміхая видавались у перекладах Асі Вевілл, громадянської дружини Х'юза, котра виросла в Тель-Авіві і вільно володіла івритом.

Модерністські, західні форми віршування сполучаються в поезії Єгуди Аміхая з непохитною закоріненістю тематики його творів у єврейську історію та релігійну традицію, як це можна побачити на прикладі наведеного нижче короткого вірша з циклу «Боги міняються, а молитви залишаються»:

Християнський Бог – єврей, в його голосі бринять

сльози.

Мусульманський Бог – єврей, кочівник із захриплим

голосом.

І тільки єврейський Бог – не єврей.

Ірод, цар євреїв, був родом з Ідумеї.

*Бог євреїв – родом з майбутнього, із абсолюту.
 Абстрактний Бог – не ідол, не дерево, не камінь.*
 (переклад В. Богуславської)

Бог зримо чи незримо, проте завжди присутній в поезії Єгуди Аміхая, незважаючи на те, що поет не був ортодоксально релігійним, а може, саме тому, що він не був ортодоксально релігійним. І переживання Війни за незалежність, в якій Єгуда Аміхай брав участь, як і інші поети «покоління 48 року», він осмислює крізь призму неминучості присутності Бога в цьому світі:

*Господь милосердий до дітей маленьких,
 Менше – до школярів.
 Не шкодує дорослих,
 Залишає їх зовсім самотніми,
 І тому їм інколи доводиться повзти
 На карачках
 По палючих пісках до збірного пункту,
 Заюшеним кров'ю.*

(переклад В. Богуславської)

З огляду на форми просодії та ідеологічний зміст, визначальний вплив на характер сучасної ізраїльської поезії, що далеко відійшла від сформованих під впливом російської поезії і сіоністської ідеології національного відродження, спадку батьків-засновників, справа зорганізована наприкінці 50-х років група поетів, що прибрала назву «Лікрат» («Назустріч»), лідером та ідеологом якої став Натан Зах (1930 р.н.). Для його послідовників характерне цілеспрямоване використання вільних розмірів, відмова від будь-якого пафосу боротьби за національне відродження і спроба позбути-

ся пут івриту як святої мови, що має багатовікову традицію поетичної творчості, щонайтіснішим чином пов'язаної з канонічними єврейськими текстами. Ідеям західного постмодернізму співзвучне прагнення ізраїльських поетів цієї хвилі до підкресленого індивідуалізму, що яскраво виявилось в короткому вірші Натана Заха «Лише він єдиний», котрий ніби полемізує із загальновідомим віршем із П'ятикнижжя:

*Недобре чоловіку бути у самоті.
Та хоч як воно є, все він самотній.
Цей чекає (на самоті),
Той все бариться (на самоті),
І тільки єдиний знає,
Що, як загається ще й він, –
З'явиться, з'явиться.*

(переклад В. Богуславської)

Обличчя ізраїльської поезії початку ХХІ століття все ще не визначилося. Його риси формуються під впливом численних і різноманітних факторів, як традицій, так і інновацій, як свого, так і запозиченого, як мейнстриму, так і периферії. Ізраїльська поезія суперечлива і мінлива, тому що жива, жива протягом тисячоліть і житиме й мінятиметься й надалі. «Намете шемів, не впадеш повік!» – як сказав Хаїм Нахман Бялик. «З'явиться, з'явиться», – як сказав Натан Зах.

*Велвл Чернін
(Переклад з російської Валерії Богуславської)*